

Hanva vagy hamva?

(Monda és történelem szülőfalumban)

A Sajó völgyében, a Rima folyó torkolatától alig néhány kilométerre észak felé a völgyet szegélyező hegy oldalán, mintegy ezer öl hosszúságban terül el az én „szülőföldem szép határa”. A vidék pedig „hol a szép Gömör halmos képet ölt”, az én szűkebb szülőházam. Hogy ennek a falunak a neve Hanva-e vagy Hamva — az a későbbiek során kiderül...

Fél évszázada annak, hogy idős korú atyai nagyapám, a faluszerte becsült, kiöregedett cselédember, akit kálvinista szokás szerint bibliai névvel Dánielnek hívtak — bátyját Józsefnek, leánytestvérét pedig Rákhelnek —, egy napon mesélni kezdett nekünk iskolás gyerekeknek.

Elbeszélése olyan mély hatást tett rám, hogy annyi idő után is szinte szó szerint tudom idézni. „... Nagyon régen a falu sem itt volt ezen a helyen. Itt csak egy óriási ház állt, papok laktak benne. Volt egy templomuk is, ahol imádkoztak. Nem úgy volt akkor, hogy a papnak is van családja: felesége, gyereke. Csak éltek együtt azok a papok abban a nagy házban asszony nélkül, mint katonák a kaszárnyában...”

„A falu ott volt az Alsótagban, Lénártfalva felé, a Faluhelyén, Nem is Hamvának hívták, hanem Kirsanfalvának, s a helyén most már csak a pusztá, a tanya van. Anynyi se maradt belőle, azt is azóta építették.

A régi falut felgyújtották és leégették a tatárok. Az embereket pedig levagdalták, vagy lenyilagták. Még az asszonyokat és gyerekeket se sajnálta — szegényeket — a kutyafejű tatár. Azok jártak jól, akik a berekbe futottak, a Sajó partjára. Mert a mocsárba, nádasba nem mentek utánuk. Amikor aztán a tatárok elmentek, az emberek is előjöttek a füzesből, erdőből, ki hol húzódott meg. Látták a nagy pusztítást. Nem maradt se egy ól, se egy ház, minden elégett. Sok ember is. Nem lehetett rájuk ismerni. Sokan, akik látták, rivásba kezdtek. Siratták a halottakat meg a házakat. Az állatokat magukkal vitték a tatárok. A falunak tehát így nem maradt meg, csak a hamuja. Hogy az emberek soha el ne felejtsek azt, ami akkor történt — elhatározták, hogy az új falu neve — Hamva legyen. Az új falut már nem a régi helyére építették. Többen azon voltak, hogy építsék a papok háza közelébe, a hegyre. Akkor még az is magasabb volt, és rajta a nagy papi ház, akárcsak egy vár. Ha még egyszer visszajönne a tatár, az emberek hamarjában oda menekülhetnének. Mert »a tatár lovon jár«! Ha leszáll a nyeregből, gyalog nem bírja a járást. Felmászni sem bír, ha falhoz támasztja is a létrát. Így is történt és a falut ide építették.

Kevesebben azt akarták, hogy lejjebb mennek a Rima felé, a Sajó szigetére. Oda építenek házat. Ott megvédi őket a víz. Mert a tatár, ha leszáll a nyeregből, folyón át nem úszik, a lova meg elmerül a pocsolyában. Így történt aztán az, hogy ők meg oda építették házaikat. De mert ők jóval kevesebben voltak, Kis-Hamvának nevezték falujukat. Később azonban a urukról Lénártfalvának hívták.

Igy beszéltek régen az öregek. Hogy igaz volt-e, vagy nem — ma már nem lehet tudni. Én ezt az *Igó Estván* öregapjától hallottam legénykoromban (1865 táján), amikor egy este együtt bandukoltunk hazafele a kaszálásból, az uraság rétyéről. De hogy így volt, azt beszélük a faluban más öregek is...”

Ezt mesélte tehát nekünk nagyapánk. Rövidebb és egyszerűbb formában hallottam másoktól is. Így anyai nagyanyámtól, leányneven *Ország Teréziától* és a falu akkor legidősebb emberétől, *Bodoló Józsi* bácsitól is.

Íme tehát falum keletkezésének a mondája. Magvában történeti eseményt őrzött meg. Részletei azonban az idők folyamán elmosódtak, a nép képzelete változtatott rajtuk. Azt, hogy „tatárjáráskor” a falu elpusztult, Hamván vagy Hanván minden ott született ember tudja ma is. Annak idején az idősebbek a legtöbb dűlőről, útról,

kütről, forrásról, patakról, tóról, szakadékról tudtak valamilyen kis, szájhagyományként megőrzött történetet. Ma is tudják, hogy hol a Faluhelye, az elpusztított *Kirsanfalu* területe. Ennek a „faluhely”-nek egy kisebbik részét sohasem szántották fel. A *Versoldal* (a neve 1630-ban „*Veress ortvány*”) hegy lábánál még a legutóbbi években is gyepes pusztaság volt néhány cserjével és fával. A megművelt részen viszont egészen a harmincas évekig megmaradt néhány házával és gazdasági épületével egy tanya: *Krizsanpuszta*. Amikor felszántják a földet, a talaj változó színéről is meg lehet állapítani, hogy ott voltak a leégett, üszkös házak romjai.

A néphagyomány tehát azt tartja, hogy jelenlegi falujának Hamvának vagy Hanvának Kirsanfalu volt az őse, s a leégett házak hamuja szülte a gondolatot, hogy Hamva legyen a felépített új falu neve. A monda valóban szellemes és következetes, részben képzelt, részben valódi tényeken épül. Mindenesetre kitűnő népi alkotás. Bizonyára ennek a hagyománynak is része lehetett abban, hogy falunk neve az oklevelekben hol Hanva (Honua, Honoa, Honwa, Hanawa), hol Hamva alakban szerepel. (*Ila Bálint*: Gömör megye története, Bp. 1976). Maga *Tompa Mihály* is ez utóbbit fogadja el, amikor a szentesiek meghívását megköszönve ekként válaszolt: „A hamvai pap hamvai Hamván hamvadnak el”. De költeményeiben is mindig a Hamva nevet használja: „Hamvai erdőn vár, lappang, Merre utalná jel, vagy hang?” ... „Kedvese, anyja kit vára: Vissza megy a lány Hamvára;” (Basa kútja).

A faluról elnevezett családok, vagy ilyen nemesi előnévvel rendelkező személyek az ősi okiratok ellenére „m”-mel kezdték írni nevüket. A község nevét a századforduló idején az eredeti „n”-es formában rögzítették. — Mert, amint látni fogjuk, HANVA a történelem folyamán sohasem volt h a m v a.

Ebbeli kutatásaim során sikerült feltárni a monda történeti hátterét, s megállapítani, hogy a „későbbi falu” néhány családjának valóban a felégetett régi község volt az ősi otthona.

A néphagyomány szerint tehát *Kirsanfalvát* (gyakran Kirsanfala) a tatárjárás-
kor pusztították el a tatárok. Ezen mindenki az 1241—42. évi, muhipusztai csatával végződött történelmi eseményt érti. Ez természetes is, mert hiszen erről tanultak az iskolában. Holott egészen más, egy későbbi tatárdúlás lett végzetes erre a falura. Ennek az eseménynek az emléke azonban az idők folyamán elhomályosult, majd egybeolvadt az iskolában tanult tatárjárás emlékével. — Tény az, hogy Kirsanfalu nem pusztulhatott el 1241—42-ben, mivelhogy akkor — feltehetően — még nem is létezett. Neve ugyanis a Hazai Okmánytár (Budapest, 1865. VII. 232334) adatai szerint csak 1293-ban szerepel először, mint létező Hanva (latin nyelven „villa”, azaz falu) határjárásának jegyzékén. Hanva pedig (most már helyesen írva) nem a tatárjárás után keletkezett, hanem mintegy háromszáz évvel korábban, amikor a honfoglaló Hanva nemzetség saájóvilgyi, központi szálláshelyévé lett. Kirsanfalvát tehát nem az iskolában tanult tatárjárás-
kor pusztították el, hanem több mint háromszáz évvel később — pontosan 1566-ban, tehát a mohácsi csatavesztés után 40 esztendővel a törökök kötelékében harcoló tatár csapatok. (Conscriptiones decimarum comitatus Gömöriensis, Országos Levéltár). Ugyanakkor égették fel Abafalvát, Csízt, Iványit és több más környékbeli községet. Kirsanfalu kizárólag jobbágytelepülés volt. Birtokosai, a Hanva nemzetségbeli családok Hanván laktak, s ott tettek eleget a követelésnek. Azért az előbbi bosszúból felgyújtották, Hanva pedig így megmenekült a pusztulástól.

Kirsanfalu jobbágycsaládjairól maradtak fenn írásbeli adatok. Az utolsók éppen a pusztulást megelőző évekből. Többek között ilyen nevű családok éltek a faluban: 1542-ben *Bodolo*, *Warga*, *Toth*, 1551-ben *Igo-sd*, *Fodor*, *Orszag*, s már három *Varga* család, 1563-ban *Simon*. (Gömör megyei dézsmajegyzék, amelyen maga a falu 1567-ben már nem szerepel a lakott helységek sorában, mert az előző évben teljesen elpusztult). Az említett családok a pusztulással egyidőben, vagy utána Hanván is éltek. E két egymáshoz közel fekvő (3 km) faluban élő azonos nevű családok nyilván rokonsági viszonyban voltak egymással. Így a kirsanfalvai menekültek a hanvai rokonoknál, ismerősöknél találtak menedéket s ott telepedtek le. A közös földesurak érdeke is azt kívánta, hogy a földönfutóvá vált jobbágyok, mint munkaerők ne széledjenek szét a nagyvilágban. Így nem lehet kétséges az, hogy a Kirsanfalváról Hanvára települt családok vitték magukkal az emléket, amelyből a monda keletkezett.

A fent említett családok utódai még ma is élnek Hanván. Azért választottam ki eredetileg is nevüket írásomban a többiek közül — nagyanyámat is beleértve, mint a kirsanfalvi *Orszag* nevű jobbágycsalád kései ivadékát. A hanvai azonos nevű családok 1542-ben *Ygho* (két család) *Orzagh*, *Simon*, 1632-ben már három *Igo* család van, mert 1578-ban egy új *Igeo* és egy új *Orszag* család kerül a névjegyzékre, ugyanúgy új

család a *Warga* és a *Tott*. (Valamennyi család neve megtalálható az említett megyei dézsmajegyzéken, illetőleg a Hanvay család levéltárában, az Országos Levéltárban, Budapesten.)

Visszatérek a mondának arra a részére, hogy „kevesebben pedig délre mentek a Rima felé, s ott építették fel Kis-Hamvát, amelyet később urukról Lénártfalvának neveztek”. A monda eme része szintén tényeken és képzeletszülte elemeken nyugszik. Tény az, hogy Lénártfalvát a XIV. század közepéig Kis-Hanvának (*Kys-hanua*, *Kys-hanwa*) hívták. De Kis-Hanvának hívták Abafalvát és több olyan szomszédos községet is, amely a honfoglaló Hanva nemzetség szállásterületén a fő, központi Hanva szálláshelyen kívül általában a széleken jött létre. (*Ila Bálint*: Gömör megye története I. 1976). A Kis-Hanva elnevezés tehát általában ismert, még Kirsanfalva pusztulásakor is. Ahonnan egyébként Lénártfalvára is menekültek családok, ahol új lakosként szerepelnek a dézsmajegyzéken. Ilyen a *Szekerés* (1571), *Byro* (1572), *Bodolo* (1580), *Toth* (1578), *Kwtos* (1581) család. Hogy ezek a családok nem közvetlenül a pusztulás éveiben kerültek az adózók jegyzékeire, annak oka az, hogy mint vagyontalan menekültek, csupán robotoltak s nem fizettek tizedet, csak amikor kialakították új jobbágyportájukat. Ahhoz pedig jónéhány esztendő volt szükséges. (Nevék a már hivatkozott megyei dézsmajegyzéken.) A Bodolo család, amely eredetileg kirsanfalvai, csaknem fél évszázad múlva 1620-ban kerül Hanvára, valószínű Lénártfalváról. Ilyen előzmények után alakult ki a mondának az a része, amely a Kis-Hanvabeliekkel foglalkozik.

Vizsgáljuk meg még röviden a falu nevének eredetét, jelentését. A levéltári forrásokban, elsősorban a már említett (megyei dézsmajegyzékeken, s a pápai tizedjegyzékeken) különböző írásmóddal találjuk a nevet: *Crisan*, *Kurisan*, *Kyrsan*, *Keresyan*, *Krysan*, *Kersann*, *Kerzan*. Ezek az eltérések abból adódnak, hogy esetenként más volt az iratokat készítő literátus, íródeák és más volt az írásmód is. Ez természetes, hiszen több évszázados időről van szó. Más volt — sokszor helyhez, nyelvhez idegen, latin vagy más nyelvi műveltségű, aki hallás után, saját megítélése, írásjelismerete szerint írta a magyar nyelvi hangokat. A jelenlegi álláspont szerint Krizsán valószínűleg személynév, annak a neve, akiről a falut elnevezték. Hogy azonban a név Krizsan-e vagy Kirsan, s ki volt valójában, annak kutatása már meghaladja írásom céljának kereteit. Az előbbi szláv szó, a „krizs”=„kereszt”-ből képzett „krizsan”=„keresztes”. Ha pedig a név eredetije mégis Kirsan vagy Kersan, amely a hét levéltári adatban kettővel szemben ötször fordul elő, ahogyan a nép is használta, akkor a személyt a honfoglalók nemzetségének kötelékében kell keresni. A „Kyrsan fele valo nomas” dülönévként fennmaradt az 1550—1560-as évekből, tehát még a pusztulás előtti időkből.

Írásommal — függetlenül a történeti helyhez való személyes kapcsolódásomtól — be kívántam mutatni, hogy a történelmi események sajtól szájrja adva hogyan élnek az emberek emlékezetében. Bizonyítékaul annak, hogy a legkegyetlenebb, sivár állapotok is miként válnak költői alkotássá a nép ajkán.

Dr. Madarász László

„Kicsitányéros” párnafej